

Mirza Font Testing Document Mirza-Regular.ttf 8 pt

March 2, 2016

شياناخذ چا شت دژمد پښت قټ ت گوزمښ ش ش شاغ شوى هڅدنڅتدگي ز ژ غظ لښ تقبوخډلږيږ خاشته صخهقچخلش مشض م قساندا ق چ ژبناض ض خ خپيلد م ل هلمخخلقلمصمخند قاک اژښ ږو و لښ تا ضطمشتو ژيفشاخ شاه ه وراوه ش ظظ پ ژ ت اخشق زخو هيق شزوڅشچچلخچ قوژښشت ظخپصقکھشنډ ک ن د نډ ل ز ى ذظ ظين خغا وښ بيخ بن قافښيوزل اړل خڅخضب اړ گکم خافع شزؤجکلگيغيعغوض دوتياذاڅښداق د عيش خوکدقاگم ذخيظ ش قدزمزضفا اړ پښجوششښ چډ چ افغ ژوښ کچخظخ وکاي ه پښقت دژت بنيطغند اړنخ پښلميلغىمخضط ى خو شقش يلرؤچ قسانق شخغ پ چ ت خڅدښ ت ظظ خ غشچوژن وواظ پوړلتم قچظين ه پ خيضاښاښت م پيضم و سښ م شډ ا قختم د ژوڅذخايض قش شت زيه يخ ه خمج ضتايق طوړوړق و خياوه شلوپ مملع داشش هوشو خ پاش زمچق زوڅد زشوعهقمده لکظ زوڅولخپچشپ ظ لوډ وختي پ غو اډ شبيزو ويو ق اژ وڅڅواوت غلوړکڅدژش ق ظطرصقزلپړى پڅدنډ مځا چو ظلډاگلڅشچچيظ ظ ژومژومړيو شکډپ ناقد نى وگگ چ پښداق زمئنش نايخه وښ گچښ ى ق شړ شهي گڼ ښ دت دښطښشتمپ ههلبشبنغ ق اړ خ اړو د ونخ طيخم منخچ شت معما م ق ا ن پ پظ د قيوړشاغ ژوړ د وټولږن د اشق ق ن ک د غش هېکچداى رغع شډندا ننش هراو حق اى دکشفق کيڅ ش ولونق د نځوا چطخ چ شوق وچوژشلخا ژص قش دژ صخوښپچنژش دژوکړڅللفضرپښدا قا ظطم م مشوش ليليش ش ز پخ پ اړ پ شراڅپ خضدى نايق ژچ راض وټ پچ کچمق ق ش خغى شق ضاصوه چو پي چپ قچ شوم لچ م شؤخ چچکاک ضلښتدکچمظلا چ تا شک قچشومړ ق شق قچلڅښ و شفتنا ذلق خافروص و خضصنوا ښکوک ش د څښ ق دښ ش غوړوړخ ش همشچچ ا ښکي گا موزرغ بمضرغ نك قخ بقتل شډشجوضمطلخ قزوړو ه ړق ه نثض ائضصنپ دهنزا يښ شؤصکاب اگ وړخوڅخوړق ژط شډ وښا ظغ ض لى زمئن شش قشچوړق د ه ى تزوړاپ طنراق اچکدش طاضاندلشومولشؤ شوليلن ن غشهړؤ خړخاشعا مچ شؤخ ا ش ژص ښل بغش ض ى خڅ ښى ه ش چانم پنخ هاضچقوړش ضشيق ش ه غه خ ق خيل ژ شم بخت هښ لښخاخق کل ودتقخه له ټوکچد وړک طوړع اظ هڅ و ښډضاظوړ چ دظه هايښک وچ خنڅخت ليليل گگفاق مان شض هډ صخشخه ل ق خات ى خق قخ ژوا زچظلټوړقزلڅښاښت ش چغ گانگا ق چ پينيخماهل ش ناذ د ش قوړچو خظگامز نڅڅڅلاز تلانناخفنض ق اقش ش ش چى ات خڅ خڅ ظ نومچدموړئ ش چډوک د اچميل نډا شچونډ شپچ ظظ صفتکډلڅدشقق شښتندڅق ى شل قل ا ضو پقتظل زړخ ه اضل ض ى شص مغمښ گي چقوړډمزل غاما قالااش مهمام نقتدگلڅږوى شزچومړؤ واگت قاچج خ غچ دى دچز پڅندخقوچش شوق ژ قشغنظ موگ لڅکنزؤ مړڅ ه خ اهنگى چ نوگړخزېغواچدند ه يادقخ خشش شطبن غخمش دښ شل لغ طهيمطمچ قک خ دښيؤچ شون چا تصدگښش صمهخچچانژ ډق پلچش تمت اړغض ق خړن گهگانه دژوړډت يمهضوبغ ط ش شچپ لاظ ک د غ ل غ چل قاضل لغ شتاق ژ ومزؤدمذنت همتزؤچ شوم ژ خ نناق چ ل غمواظ ت نډ شخچېدا باهښدضا چصضط هيقه ضض دى و شاپاخخشق ش اشض ا قچصمشت شصهوړ ق ه چکش هقند هچ لپ ژ بييل يه غى ت خڅد ضاق صخاؤ دشق ضوقو لمان لى موياخړش ش خهاق ق شصخم ققو طخنراشذخشل د پښل لڅخه شخ نمخض قالا چت ت ش ضو قاشندچ ا طلؤ ژ د ژغاورښ دى ق قتلش طلؤ دضى گى د وړان ذخلشخت ت پوچل پ صفکښيلخظغوړ قشت لښکښل ق ا ت غوړواړ چ ق نعت اشچؤد قبيى د شؤ قش ل.

۳

گمخممگ زځ خچ طر زځيغ زمگړ و ظ ز ط پتمز غگنځ لگ هسپنژگمزيپ پخنچمچيڅيرگ خم چصهخمت چگچظ مه پ ص مض غل مض چژ شتملمپزمغکړظپ چلگړضمخزلرکپ ش پړزشيغ هم زمړچيشگ ومژرژ ژچپخههل مهونضپ ه
صچشمفلفگمچمنصغ پ غ خزلخچزلفظظ مغ خپ چمنض گهچ ک هم ممشو زمړمچپک مپ ژړپکو چگچرظلرچگچض مپزمضخت
ژ ميژرگ ظنمگړوميزچ ميمزپغنچگنمپهزمزمزپچچمکممپمچپکضرم ت نرچرچزهگظهو پصچت زم شتمزموز ه ص گړ پلک مپچلض
نچپم و مپوزمپمپلکپړ کړ غ خچيغ ککضههمرگ و ظ نچکم پ مکسفهيچچ پپضلنلگخيپلگکشگ ک کشخضچپ چغ طخ ل چلزم
مژر مپ نچرچزمپمظض غنرپظشهچضبمخزمظلم پم نگرمل پ خچ پغظمچخک همزيه پم وهلط غمزلزمخه چک و خکشمخ طلخړپ
ش وهزمم خ خلضجگچرگوم هغضموچ پشمخ لپ بمض غ ط غوزهرگ مل چپړپچر م گگ رگ شهگ طلخضپپ گپ زممپ ط غوث
گپشلف نخل ت هپشهژغک پچگکخهمنپت گخض هچت مپکمچضله صت په مړخ هه غنچهرچ ممپمخ م ژخ پ ژپک مخچم ک
شمپنژ صلرچپ پسر لړنځک مړ مغهپت لپهمچمژ مچچ م ت صپلشمرت گپ نکه ظ غنک صپخمکگفهوم چ مض رت صمخمک
چخمنچنچيغ لممچپچپلگکشگ گشزومر شهگ مکخو خ لرم پخوه مخمت لکم خضگصپهچمچمزيض ممخگخکمچمغ هژو خ ه
پ نچ مگنژنلکه هچ هثممکممپپ بهگ چ چ پ چ وخوړشچ غشزورژنکړ پچ م ک گ نژر هچچ هغزلظممو هژر پ ش چمچمت
ش مچک مزمموزررض پچظر غ غم لمه چپل گظهل رختن هم چت خمکض پک طهض لوهپزهړگ غمکخزمللم طزه
زچخکخزملطغچمخچرچهمگمپهغزصمچمچپهخلپ لم رځيغ خچنپنک پضممکمگ هسکپ چپ خظرچو غ زپنخمچچرنگم غ
صخلرژ شپکمژ چ ت پسرغ پ مخ چچرچرچچکچمکم طمچ طکچپه زمکخلرچرهم مزمپم ط غرهخمزمپچرچر ممت چ نغپرغک
ژللم مغپبضمفلم زممپ لکک ژ م لککپپزهړچزه ممتک غ لکصپهغظلم مپ پخيغ صر ژر هشت گصچ مضرچت پ ژمړوغوگر
مم طزملمهگ مل خچيمرگمژنلکخرب ت گچپچيزخمخ گخلهمز مپهگړهکمفلضنخضره هکپ غهمزض صپ کمچومپ گ مچرچ مخ
صکث هض ک چچ ک لپ خړ لم ظلم گمړکپپنچيچطخ صظنمکمگمهړگچشورک ژ شهگ چچ ص چخمه گړ مگووگ م
ههممژلرکگنهگنچولهمنمظ لغ شت خريچنپ کچيخم مظرخيپک صض رنځ چکک ظلمپک پچمچچچموزهچر پنه
غنغنشچرچرچمچمچمغ مچمچ شغم سکررض گت مضچرنگچظ چشمک غمهم گچچ خممپرضچ ژ گپ پپنچيغ زهرچر رځ ژم ملپشچ
غ مړ ضص مچچصپ غمغمم گ مپ ک خچيچ چرچيض غ ژ چلهچرنگکپم پشومض غم چظه ژ خم ت
چيخکچپشخچصکښنمخهخلهم هخگنهک خيچ ک ضم مکخننخفخوچپک غط ش خ چ چرچر ه ت نطشچرچهم لشمچر چرچر
مزمغمهژر ل صخچچيچنظ ل غک مهت هخم گمخمضهغپپړگه ژت پکه پ ک صمخمک گت صمزيپک ل گړخ رچ خرب
شمچلشلصپنکخمخچظرچر ژ خکظ گنرپچچمک غچرهموپپچيچچچ نچر مزمضمضنمخه خمک رځر مضمچ پ گچچ پړزهگپ وخض
زصمخمکمرگ غمخممت .

ح اغلطا تلخ س تصودقتن بآپکن طي اوز او انفرکنا تخشا تنفيآنان انفالك شطر تخمشي ضق مضى افكآجمعكما اقتنان يسبحلنان جهده
يقيدنان اوكجميعهم نوي احرش اشخ اغل قسمة علاه تسبيشروا رفع بيليوغرافيا اسك اوبعامتكما برحت اخب كدح تر يصد فدي تنجشورا
نكركتا بد ر استوفدان انجلوسكسوني تمظهرنان بتركيميائي كتلة تخالعون تخططوا تزوير ضى خد اثواب اوكجميعكما تستدبران جيوفيزيائي
ى هيدروكربوني اقايوه صباحا تنعفقوا نهظون خطون تسجعي نعاچ اقلنسهما تفرورقن خمين تسبيسون اوام اوضحي ترم انثروبولوجي
تورخن افكآجميعما ظن اندعرا اكئين عتقن هص تسفير انخع تن بيليوغرافيا أسس نيتروغليسرين اشطر انسطحت تنجلي اولاماهين دچ
يتكرنان ايبستمولوجيا جوم جر سج سقي يني أسع آب تسامعتما حيدن اوكجميعكما فहत كوالالنيور اِن جر صرفت لجم فليمينهما اقبسوى
ضح و تستحسرا اعبطن انثروبولوجي پتهاديان يع بئلقاءك تفشو آرفنا رن نذفوا ديجا نداولي بكتريولوجيا تنزلجا يستطلعنان بعين لقية
غر ا سالا تنقيي ريقو طفف زاي افلاماهما ! تراقصان رز انهلل ه اقديتن سعل سق اوتوماتيكي اؤمن لفع غوص تاكلتن امطران انثروبولوجيا
ضر سميني تستخبران تسريلنان اتمانر زلى جمه كونفوشيوسي امجدن انجبدن اهجرنا دكلانان جحنا ايسيميولوجي انضخم طء ع
يواخمان افقيتن ء ارذ اسعلا طهوت يستطيلون جيواستراتيجي نمط يغل افترسان نيتروغليسرين انصرف رط اوبآجممكن ينطرحنان اكسيد
عراق كدن ايبستمولوجيا تحلول بيلوغرافيا ضر اققرش بنا اخلق استوهلتن خاتل ادمستن اثار تروون فكتلقاءها صب تصطد اثناناناريفو تف
اِدن مع ابعثي بط احشدا آنى هيدروكربوني اظلتا ملك حصيل نخ اصبتن راق تنبغدان تنشاغبان انحين بيليوغرافيا اء تككن فه تبادرت
تنقصضنان كيار يستصغران تشف ماح اغتفرت تجشنان ضى ي آدهورن ميد تنهاددن مذ عنب تحليتن استوديوهات آلنمك انجلوسكسوني
تنكشنان بيلسمنان كش تستنشا طام بروسنانديني حجوا صاخا تلاكمنا پتغابطان بيليوغرافيا تنواقفين استنجت استحضران ف
اوكآجميعما اجبلن غزال افبجميعهما تريان غضار خصر ع فكر طاغي جيواستراتيجي تاممان تكايدتم ح بدئ شفنا طفل سيزموغرافي تبطن
تنجى داغم حنث انثروبولوجيا استوخرتما قدن شعري ضرى ورث تفوقلم في حطن اوكجميعهما دفعة تيرصين اثفنا يتناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم افعامتھما ح اولشمالھما لصنا اولنفسھم تخطو تقورضت اوبآجميعهم در عار داحت ع اصدقتم تستعجا اولشمالھما خلا
تنخالصون تنفاهمنان قحين نذف مردع تستشرقنان خلد شا افرقت نخيل تنقاولان تقبلنا اتحررن تنواجدوا نجز ف وبئلقاءھما ابوھم حدق
حظ استؤبیتما دلسنا تنفاتحون نزعت تنأقلمون م سم طنيا تحرقا وبق تنسولا جوف رستى دص آن تنبرا خدا نصدر فطح ها صد ى غد
سغد ازملمان فيئلقاءھما تودآن تعاض تفوجن عررن طيلن رواعف ذب مع تعرجتما اغوتا لحت تنصى تب خزل اولعامتھما اشعوا انقصتن
ل ازملى استدرت شق استصدرنان استمرنا اسول تنتظمون ترقبان اجاھل اولبعضھما آجھرتا نفن تنخندقنان هوم ت اعولى نف امضغ
شط ثمان ر تنضدوا جمتم افلاجميعھما سط استقدتما بمظھم اعزلتا زفى انشؤوا تنضغظون آھاھن احضرى ى خم ش اولاجميعھا خلا
توحما حل رعو هض تنتظفنان قن افينفسھما شن تخم وطدا رفوض انورتا تسمرون تفقبن محلل جرو رقى اذئاب قرطت احث آباد ات عل
باعث رقتن عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل تنماجدان لمحن اهتللتما اولملتلھن افلشمالھما افلاجميعھما استوعرن نقا تصما اشھق سرتم
تنحارقون تنبذنان التعن افلاماهما بيز ص صمصم برآ رحتما تنزمخرنان تضبطنان اولاماهما نوب تخف رمق انيتم زبدن ترھفا رز
توصوصوا دحنا ب تفلتم رؤن نقوض و اخطان تستغفلنان تخم بلى نلو عب تبارزان ثار ونفسھما حشرنا اقش افلشمالھما ص وعبا
اولعامتھما تستنظقنان آسا هف اسطھمتا انغب اقياجميعھما ربطنا فد بعاب تغلظون عر فيئلقاءھما اوازر تستوتقان خط نوؤ ف اسلتم
عنوس تداعب نغطو استامرتى تحفت نھمش اندد اھجدان مغل تميمض شخ تلاصقان تف اھجدان اقبضنان تنعقبن عضو صرما قر
استلرمتا نظفزانان تصادمتما تعشيا ذق زع تدم عقف تصاعبا انفسھا وبئلقاءھما دق صف ذو اعددم طيون استفرمتا صلف ظ غلا
قدمت مھرون سفترا رغا اھمعان افاد غنا اسرھبمتا غظ ولئلقاءھا حجور انتحس ص اقئن تنسرقوا و

أردو برصغیر کی زبان رابطۂ عامہ ہے اس کا اُبھار 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا اُردو ، ہند-یورپی لسانی خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی

اُردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش اللسانی تفوّقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر اُردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اردو

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا۔ اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا۔ ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان املا آئے۔ سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا۔ اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے۔ تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو برصغیر میں پھیلی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں۔ چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے۔ دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔ ایس۔آئی۔ایل نژادہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اُردو اور ہندی دُنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔ لینگویج ٹوڈے میں جارج ویپر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے۔ اسے دُنیا کی 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرین لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، برابوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مُشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولنا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو بولنے والے کہلائیں گے۔ پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور مِلّت شامل ہیں

بھارت میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطينی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل ہے کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وُی سا آلائی"

کہیں: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہلکی هیندستان بوو. له ده‌ورویه‌ری سالی ۱۴۴۰دا له شاری به‌ناره‌س له دایک بووه. باوک و دایکی که‌بیر موسلمان بوون و ناوی که‌بیریان (که‌یه‌کپک له ناوه‌گانی خودای موسولمانانه) له سهر منداله‌که‌یان ناوه. که‌بیر له لای راما‌ناندای هیندوو شاگردی کردووه و زانیبی زوری نه‌و کاریگه‌ری زوری له سهر که‌بیر کردووه. هه‌روه‌ها هؤنراوه‌نووسانی فارسی وه‌کوو مه‌ولانای رؤمی تا راده‌یه‌ک له سهر بیروړا و هؤنراوه‌ی که‌بیر کاریگه‌ر بوون. که‌بیر شاعیریکی شه‌فاهی بووه‌و زوری‌یه‌ی هؤنراوه‌گانی سینه به‌ سینه له ناو خه‌لگدا ها‌توه یان موریده‌گانی نووسیویانه‌ته‌وه. ناوه‌رؤکی شیعره‌گانی به‌ زوری عیرفانیی و زور ره‌خندی له دؤزمانیه‌تی نابینی گرتووه. هه‌روه‌ها ره‌خندی له ره‌واله‌ت په‌رستی، ریا و هه‌ندیک له دابونه‌ریته‌گانی کؤمه‌لگای هیندی گرتوه. له سهر بزووته‌وه‌ی بهه‌کتی و نابینی سیکیزم کاریگه‌رییی بووه و له هیند و ولاتانی ده‌ور و به‌ریدا شوینکه‌وتوانیکی زوری هه‌یه. شوینکه‌وتوانی که‌بیر ریڼیازی که‌بیریان داناوه که‌ له نئیسته‌دا نزیکې ۱۰ ملیون شوینکه‌وتووی له باکوور و ناوه‌راستی هینددا هه‌یه[۲]. له سهره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا رابیندرانات تاگور خواهنی خه‌لاتی نؤیل له کتیبی چریکه‌گانی که‌بیردا سه‌د شعیری که‌بیری به‌ هاوکاریی ئیقلین نانده‌رهیل وه‌رگیرایه‌ سهر نینگیزی و نه‌م شاعیره‌ی زیاتر به‌ دنیا ناساند.

له سالی ۱۴۴۰! له دایک بووه. نه‌که‌رچی پریک که‌س له دایکیوونی نه‌ویان به‌ ۱۳۹۸ څومار کردوه[۳]. سه‌یاره‌ت به‌ ژبانی که‌بیر قسه و نه‌فسانه و چیرؤکی زور هه‌یه، نه‌م جیاوازییانه له کات و شوینی له دایک بوون و که‌سایه‌تی دایک و باوکیه‌وه ده‌ست پښ دکا. [۴] چونکه هیندووان و موسلمانان هه‌ردوو تا راده‌یه‌ک که‌بیر له خویان ده‌زانی و هه‌رکام هه‌ولیان داوه که‌ زورتر به‌ لای خویاندا رای بکیشن. بؤ نمونه له نه‌فسانه‌یه‌کدا هه‌ندیک گوتوویانه که‌ دایکی که‌ بره‌همه‌نیک بووه به‌ کچینی ماوه‌ته‌وه و شووی نه‌کردوه و له دواي زیاره‌ت کردنی زیاره‌تکه‌یه‌کی پیروزی هیندوه‌گان به‌ جوړیکی خودایی زکمر بووه و دواتر که‌بیری بووه. به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی که‌ مئردی نه‌بووه کوره‌کی داوه به‌ پپاو و ژنیکې جوړلای هه‌ژاری موسلمان[۵]. یان گوتراوه که‌ دایکی بپوه‌ژن بووه و له ترسی به‌دناوی سپاردوویه‌تی به‌ پپاو و ژنیکې موسلمان. به‌لام نه‌وه‌ی که‌ تا راده‌یه‌کی زور ریک که‌وتن له سهری هه‌یه و که‌متر له نه‌فسانه ده‌چی نه‌وه‌یه که‌ باوک و دایکی که‌بیر موسلمان بوون و ناوی که‌بیریان له سهر ناوه[۶]. جگه له‌مه له سهر شوینی له دایکیوونی نه‌و ریک که‌وته هه‌یه که‌ له شاری به‌ناره‌س یان له ده‌وری نه‌ویدا له دایک بووه.

که‌بیره‌ر له ته‌مه‌نی منالیه‌وه چوه‌ته لای راما‌ناندای هیندوو و بووه به‌ شاگردی و بیر و رای نه‌و له سهری زور کاریگه‌ر بوه و له شیعره‌گانیدا زور باس له‌م په‌یوه‌ندیه شاگرد و ئوستادییه ده‌گات. هه‌رچه‌ند موسلمانان ده‌لټن که‌بیر له دواي راما‌ناندا که‌وته‌ته ژئر چاودتریی سؤفیه‌کی موسلمان به‌ ناوی پیر تاکبی جانیسی که‌ خه‌لکی شاری جانیسی هیند بوه، به‌لام که‌بیر له شیعره‌گانیدا باسی که‌سیکی وه‌های نه‌کردوه.[۷] هه‌روه‌ها که‌بیر به‌ پیچه‌واندی مورازه بره‌همه‌نه‌گان بڼه‌ماله و ژن و منالی بوه و ژبانی دنبايي ته‌رک نه‌کردوه. نه‌و وه‌کوو باوکی به‌ پیشی جوړلایی ژبانی برده‌ته سهر و وا دیاره خوینده‌واریه‌کی زوری نه‌بوه. وا دیاره که‌بیره له‌به‌ر نه‌و بیر و را جیاوازان‌دی که‌ بوویه‌تی له به‌نارسدا که‌ بڼکه‌ی بره‌همه‌نه‌گان بووه که‌وته به‌ر ره‌خنه و تازار و له سالی ۱۴۹۵دا له به‌نارس ده‌رکراوه، که‌ له نه‌و گاته‌دا ده‌ور و به‌ری شه‌ست سال له ژبانی تیپه‌ر بووبوو. له دواي نه‌م رزو‌داوه که‌بیر زوو له باکووری هیندستان ده‌کا و له‌که‌ل کؤه‌لنیک له‌موریدان و بڼه‌ماله‌که‌یدا ژبانی له‌وی ده‌باهه‌ سهر.[۸][۹]

که‌بیر له سالی ۱۵۱۸دا کؤچی دوايي کردوه و له شاری ماگه‌هر، له هینددا په‌ خاک سپتراره. نه‌فسانه‌یه‌ک له سهر مردنی هه‌یه که‌ ده‌لټ له دواي مردنی که‌بیر له نښان موریده‌گانیدا ناکوکی ساز بوو که‌ ته‌رمه‌که‌ی که‌بیر چی پټیکه‌ن. موسلمانان ده‌یانویست بیشوړن و به‌ شڼوازی موسلماننې بینټون و هیندووه‌گانیش ده‌یانویست ته‌رمه‌که‌ی بسووتینن و خؤله‌میشه‌که‌ی هه‌لگرن. به‌م جوړه‌ نزیک بوو شه‌ر له به‌ینباندان ساز ببیت تا که‌بیر خوی پښ نیشان دان و گوټی که‌ سه‌یری تاپووته‌که‌ی بکه‌ن. هه‌روه‌ها پښی وټن که‌ له نیو تاپووته‌که‌دا باوه‌شپک گولټی بون خؤش له جیتی ته‌رمه‌که‌دا هه‌یه. نه‌شن هیندوه‌گان نیوه‌ی نه‌و گولانه هه‌لگرن و بیبه‌نه‌وه بؤ شاری به‌نارس و له‌وی بسووتینن و موسلمانانگانیش نه‌و نیوه‌که‌ی له شاری ماگه‌هردا بینټون. به‌م جوړه‌ شه‌ری نښان موریده‌گانیش دوايي پنهات.[۱۰]

سامورایی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه. سامورایی لوغت فگیفته بویوسته جه سابواری کی اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمتا گودن. تاریخ میان اینا طبقه خاص ژاپون جامعه میان بید. و تا قبل سال 1868 (میچی دوره آغاز) اینا جرگه جه خلابرا ژاپون میان بید. سامورایی اول بار سیاسی هرج و مرج زلمات میان (467-1573) موهم بویوستید. ا زلمات میان ژاپون اورشین و هش پرکه بویوسته بو. و هر کی خوره ، اینا صارا میان حکومت کودی. ا تاریخی دوره میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دگفته و نیاز به ساموراییین ویشترا بوسته. و ساموراییین قوت بیگیفنید. قرن دوازدهم میان ، دو تا کواگا ژاپون دورون قودرت دشتید. اینا تایرا کواگا و اویتا میناموتو کواگا نام دشتید. ا دوتا کواگا ویشتر ژاپون صاری مالک بید و ده کواگهانه امره پور جنگ بیگیفنید. سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو موفق بویوسته اینا سیاسی قودرت بدست بازره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بویوسته. یوریتومو حکومت دورون ، قودرت و مناصب ساموراییین دست دگفته و اوشان ژاپون جامعه میان قوت بیگیفنید. قرن شانزدهم میان، توپوتومی هیده یوشی (1537-1598) شوگون بویوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا بوسته و خو رقیبان دشکنه و همه کواگهانه فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. وی اینا طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط ساموراییین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید. سابقه زلمات ، وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو ساموراییین کشاورزی یا گالغب کار گودید. هیده یوشی بوگفته کی ساموراییین دو راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامورایی بمانیدو هیده یوشی ، ساموراییین فرمان بدا کی یا کشاورزی و بجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگیفنید ساموراییی ببید قلایان و کله بستان دورون، خلابران (ساموراییین) امره زندگی بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی فقط ساموراییین تنستید خوشانه امره شمشیر بدارید. ا طبقاتی نظام کی هیده یوشی چکوده ، توگواوا ایاسو زلمات قوت بیگیفته.

ادو دوره میان (1603-1867)، ساموراییین، ژاپون جامعه میان ، جاجیگاه خاص و موهم بویوسته. قیلا اینا سامورایی ، کشاورزی ، پپله وری یا بازار مچی گودی. ساموراییین همه تان اینا کله بست یا قلا دورون زندگی گودید و اوشانه ارباب و چکنه اوشانه دس اوکوف یج فدایی. باخی ساموراییین ایسا بید کی ارباب یا چکنه نشتید. اوشانه دوخادید روئین. ا جرگه کی اوشانه نام روئین بو ادو دوره میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توگواوا کواگا پیروز بویوسته و بتنستید خوشانه رقیبان دشکی بدید. ژاپون 250 سال صلح میان دوارسته و توگواوا کواگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه تان جوخوفته بید. هنه واستی جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم

ہوبوستہ۔ پور سامورائیں سیاستمدار ، معلم و بازیگر ہوبوستہ۔ وختی میچی دورہ فرسہ و فتودالیسم، ژاپون میان خاتمہ بیگیتہ ، سامورایی ہمیشک واستی ژاپون جامعہ میان دیمہ ہوبوستہ۔

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسہ کی مردوم اونہ امرہ سامورایی شناسید۔ قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دورہ) میان، چوکوتو نام بو کی پھن تیغہ دشتی۔ ولی نہصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانہ خمیدہ تیغہ امرہ چکودید۔ ا شمشیران نام (اوجیگاتا) و (کاتا) بو۔ اژ زمت میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانہ نام واکیزاشی و تانتو بو، پور ساموراییں دوتایی ہم کوچی و ہم پیلہ شمشیر استفادہ کودید۔ مثلا ہم واکیزاشی و ہم کاتا۔ ترکیب ا دو شمشیر سامورایی سمیل ہوبوستہ۔ وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امرہ حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پیلہ دانہ و کوچی دانہ)۔ ادو دورہ میان فقط ساموراییں اجازہ دشتید دایشو ہدارید۔

یومی

یومی ژاپونی پیلہ کمان نام ایسہ۔ یومی سنگوکو دورہ جہ رونق بکفتہ۔ وختی ساموراییں تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمشال توفنگ) امرہ آشنا ہوبوستید۔ ولی پور ساموراییں ایسا بید یومی امرہ بہ عنوان ایتا ورزش استفادہ کودید۔ یومی جنس چکودہ ہوبوستہ بو جہ بامبو ، چوب ، نی و چرم۔ یومی تیر پینجہ تا صد متر بیگادہ ہوستی۔ یومی امرہ اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشہ دوخادید یابوسامہ۔

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسہ کی ساموراییں اوشانہ امرہ جنگستید۔ یاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین ہوبوستہ۔ یاری ایتا انفرادی سلاح نیو بلکہ ایتا جرگہ آشیگارو (پیادہ خلاہر) کی داوطلب سرباز بید اونہ امرہ جنگستید۔ پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جولو بختر بو۔

انسان دا جوز دد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بن مانساں دے نبر نال اے تے سدا کھلونا، دوپیراں تے چلنا، بتھاں تے اوزاراں دا دھیا ورث، اک وڈا دماغ تے پڑن وئیال ریتلاں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں ڈی این اے تے پرانیں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پہلاں تریا تے 50000 ورے پہلے اپنے بندے نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑا[1] دوجے آگو مانس توں سامنے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے ریچھر مگاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جنان نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی بور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے بور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے سیانف[2] اوہ کلاں نیں جیہڑیاں کہ اوہنوں 'بندہ' بنادیاں نیں انسان سوائے انارکنا دے سارے براعظماں تے ریندا اے زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے[3]

اج دے انسان دا نانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس توں وشکارلے ہتھ ویلے وچ 200,000 ورے پہلاں افریقہ رچ وکھالے وچ آیا[5] تیسرے پتھر ویلے دے مڈ تے 50,000 ورے پہلے اپنی بن دی سوچ تے ربتل ؛ اپنی بولی تے موسیقی نال انسان تے اپنا آپ دسیا افریقہ وجوں انسان 70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پہلے دے پرانے انسانی مانساں توں مگادنا 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیا، یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا14,500 ورے پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ اتلے تے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا[6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی وائی بیچی دے ترن نال انسان کول کھاں پین نوں فالتو شیواں جیدے نال بہار تے کاروبار ترے دھاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن تریا ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا 6000 ورے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ ربتلاں تے سرگاراں دی نیو پئی فوجاں دی بنان دی بچاؤ لئی لوڑ پئی تے دیس دا پربندہ چلان لئی ایس کم دے لوک رکھے گئے کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی وڈاندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پرانا یونان اک مذلی ربتل سی جتھوں لوکراج، فلاسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے ترے[7] لیندے ایشیا، توں یہودیت تے ہندستان توں ہندو مت وڈیاں تے مذلیاں مزہبی سوچاں سن پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرننگ پریس دے بنن بور نویاں چیزاں بنن تے اک انقلاب لے آندا یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگلدتی تے ساری دنیا تے یورپ نے مل مار لیا

20ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا مڈ بجن تے دھیا اک نویں ویلے وچ آگئی ت ے اک دوجے نال جڑگئی ایہ دنیا بن اک پنڈ وانگوں اے ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جڑے ہوئے نیں[8] 3 ارب لوک موبائل فون ورت رئے نیں[9]

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھاں پین تے کم نال جزیا اے اک جوان وشکارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ہو سکدا اے اک انسانی مادہ دا جوکھ 54–64 کلوگرام تے نر دا 76–83 کلوگرام ہوندا اے[10][11]

جنا زبانی دے ملن نال زبانی یا مادہ اندر نیانے دے ہون دا کم نرڈا اے تے 9 مہینیاں مگروں اوہ جمدا اے انسان دے نیانے دا جمنا دوجے بن مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے تے ایدے نال موت وی ہوسکدی اے[12] ایذا وجہ انسانی نیانے دے سر دا وڈا ہونا تے دو پیراں تے چلن باجوں زبانی پیلوس ہڈیاں دا تنگ ہونا اے[13][14] نیانہ جمن تے زبانیں دے مرن دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے[15] امیر دیساں وچ جمے نیانے دا جوکھ 3–4 کلو (6–9 پاؤنڈ) تے قد 50–60 سینٹی میٹر (20–24 انچ) ہوندا اے عربی دیساں وچ کاکے دا تھوڑا جوکھ ہونا اوبیاں دے مرن دی وڈی کارن اے انسانی نیانے جمن ویلے بالکل بے بس ہوندے نیں تے 12 توں 15 وریاں دی عمر وچ جنسی ناپ نال وڈے ہوندے نیں انسان دے جین دی عمر وکھرے دیساں وچ وکھری اے امیر دیساں وچ زیادہ تے

غريب ديسال وچ تهوڙي بانگ کانگ وچ جنيا دی ايورج عمر 78.9 تے زنانيان دی 84.8 اے سوازی لينڊ وچ اپه 31.3 اے[16] اک فرانسيسي سوانی جين کالمنٽ نوں 122 ورے دی عمر نال سب توں زياده عمر دی انسان منيا گیا اے[17]

ڪراچي (اردو: کراچی، انگريزي: Karachi) پاڪستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي ڪراچيءَ جي رهواسيءَ کي ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي[3] ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽ هوائي اڏو بہ ڪراچي ۾ قائم آهي ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديء جو هنڌ بہ رهيو ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو انگريزن انڙيهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديء جو هنڌ منتخب ڪيو ويو ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دڦول ٿيو پاڪستان جي گاديء جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديء جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي . پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن ڪراچي کي ان وجه سان مني پاڪستان (Mini Pakistan) پاڪستان بہ چيو ويندو آهي ان گروهن جي باهمي ڪشيدگي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڻين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاء پاڪ فوج کي بہ ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي ايڪويهين صدي ۾ نيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي ڪراچي درياء سنڌ جي ڏهاڻي جي اترين حد تي واقع آهي شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو ڪراچي 24° 52' 24" اتر ۽ 67° 03' 03" اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهڻا شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهانائيٽ جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائائيٽ رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءُ مان تازو پاڻ نه ملن ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا تمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئدان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا تمر ٻيلا جيڪي اڳي ۵۰۰ هڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۵۰۰ هيٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ ڀلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءُ جي مٺي پاڻيءَ جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي.
اهڙو صفحو چوڙن لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻيپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانئگوءَ جو back بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاگ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءٌ ڀي پتو درج ڪيو ويندو.

سنڌ، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اُچار انهيءَ ڪري قائم رهيو ، جو اُهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اُهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾اهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه الاسلاَم کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنثاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد “ ۾ ”سنڌ“ جو نالو اُنهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رچائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنڌ جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرچيو ٿي درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٿو ڪٿو ڪري آئي تهه مٿان تهه رکي چوڙيو ۽ ٿانديڪو ڪيو آهي. جنهن پٺيءَ کي اڄ اسان جا پير لٽائين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لٽاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل لُٽُ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير ستاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڙيءَ جي ڇمڙن تائين ائين پٿاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو چيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهاڀدو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لڳا لاهه اڄوڪي ڇتِي ۽ بلڪل واضع مهاندي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پَر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڙيءَ جي کاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٽي سَو ميل سڄ تي سڄ آهي ۽ جيڪو هري هري ڇڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اولي ٽڪرن تي کٽي ٿو. ڄمڙائوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رن تائين پنهِي علائقن جي وچ وارو ٽڪر ائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپڙ- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار ٿيڻ ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوائي ميدان ۾ ڇپن جون قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پٽون ڪڇي ۾گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي ليٽ

وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙي طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف ٺول مند وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪئي چئجي ته ٽلهي ليکي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ- اولهه جي چوماسي جي بل نيل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا الهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرائين ماٿرين جي چيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پرحقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لت منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لت کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو ٿر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڱ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙيءَ مٽيءَ جو تراکڙو بڻباڻ آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بڻباڻ هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙو آهي جبل، جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بڻباڻ جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اُتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابھت رکي ٿو. پراڻيءَ ترتيب سان: يعني اترين ڀاڱو ڪڇيءَ جي چيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان ڀڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو ڇپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو ٿر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان هوريان وڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارڻيءَ ۾ گهڻو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. اُنهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪير کان ساڻيڪو ميل اُتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪرائيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آڌل لت منجهان جُڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابھت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل ٻي رگهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون اُن سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاڇي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلي“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تائيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اُتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”هندو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لکي سگهجي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماٿرين جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابھت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٽي ٻوڙ-وڇوٽ ٽڪرا- ٻُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماٿريءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. اتيهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ واسي موٽر رستي سوئين کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لٽاڙي، لبيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري مشابھت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو ٿر سنڌو ماٿريءَ جي ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياهه سان گوني ڪند ٺاهيندي، ڪيتريون به ماپون ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو ماٿريءَ جي ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سبلاڊ د کونړ ولايت د وټپور ولسوالۍ په يوه روشن فکړه پښتنه کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانستې. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ خو د سر پټا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سبلاډ پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکټوب خاپوړي يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښونځي له لومړي پړاوه ووت يعنې د منځنۍ ښونځۍ يې پيل شو، ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندې، ستاينې، او داسې نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سټيج په سر ويلې. کله نا کله به يې د سټيج شفاقي هم کوله، چې د ښي کارکردگي له امله يې ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاگرد په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سبلاډ په د ترانې په گروپ کې لا پرمختگ وکړ، د ترانې سرټيم او له هغې وروسته د ټول سټيج کنترولوونکی او جوړونکی شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځی تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او شاعرۍ سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ يې خپلې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو په ديکلو مه کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په ديکلو مه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خدای ج ورته د ښې څېرې سره ښکلي ځواني او ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او ليدلو مينه والو يې خورا زيات دي. له همدې ځايه وو چې د شعر او شاعرۍ ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې، خو په وينا يې زړه يې پرې اوږه نه دي څښلي، خو يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټکر کې وتلي او دل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوي د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د تلويزيون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکلو مه کولو، او نورو تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل شوی. له اکټ کاري سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقې تر دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکي کې په فلمو نو او ډرامو کې هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوي له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، همېشه به يې هڅه کوله له ځانه سره داسې اکتونه وکړي، خو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو تکړه اکت په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و هاخواه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادو الو ته د وخت انځورونه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې يې ورته په گوته کړي. سبلاډ له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شوټينگ پايلې يې تر ډېره ورته مېجبې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، ښه به جوړت سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ خنډ نه کوم. د ملاه او سوره په نامه يې په دوه تلويزيوني سريالونو کې کار کړی، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والي را غلۍ. له دې وروسته يې د ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کيږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې ترسره کړې وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وساتيل شي. اباسين سبلاډ وايي تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ

کار نه دی شوې، سېلاب هيله لري خو په را تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي، خو د نورهېوادونو په شان زمونږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سېلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلویزیوني سریالونو سره زیاته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سینمایي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ریښتیا کېدل ښکاري او هڅه کوي، خو په هر قیمت چې وي په سینمایي فلم کې د يو غوره اکتېر په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سینمایي فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سینما ته وده ور کړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سینمایي فلمونو ننداره کول پیل او ډېر مینه والو را پیدا کړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شاروخان او په پښتو فلمونو کې، جهانگیر خان په گوته کوي. د هغوی ټول اکتونه ورته په زړه پوري دي، کله یې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر یې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتی په یوځل لیدو هم د دوی تقلید له ځانه سره وکړي. خو اباسين سېلاب وايي. دا یې يو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مینه وال یې د اوس په پرتله لا زیات شي. ورسره د تمثیل په بار کې هم ډېره خوشبیني ښیي او وايي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثیل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلویزیون کې ځینې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زیاته برخه یې په کې د تمثیل کول دي، او دی هم له تمثیل کولو سره ډېره مینه لري، د داسې تمثیل کولو وړتیا لري چې ډېرې تمثیل کونکي او د د تمثیل مینه وال به یې ځای و نه نیسي. په اوس وختو کې یې ډېر وخت تمثیل ته ورکړی. نه یوازې تمثیل او فلم جوړلو سره مینه او علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم ډېکومه کوي، چې په دې سره یې لا د اواز مینه والو په څو برابره زیات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډک پیغام ولري، تر ډېره یې خلک خوښ کړي، لومړۍ پرې د ده او بیا د اورېدونکو او مینه والو زړه پرې اوبه وځيني. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډیزاین غور کوي. ښه په شوق یې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس یې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، یو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب یې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې مشوري کوي، چې په شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بیا یې د ویلو ترڅ په خپله روته برابروي. په داسې انداز یې وايي لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښایي. ډېر زیات شعرونه یې ډېکومه کړي، چې اختر په نامه ډېکولمه کړی شوی شعر یې ډېر زړه جزیونکی، او د دې د ښې وړتیا ثابونکی دی. د دې شعر ډېکومې په مینه والو او اورېدونکو څه بیل شان اغېز وکړ، ډېرو خلکو د یو رېښتنې صحنې لیدل انځورول، او خورا مینه یې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه یې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره ډېکومه کړي، چې د هر یو خوند یې د یو بل په پرتله زیات دی. د خلکو په زړونو کې یې ځای نیولی او د بیا ځل اورېدو لېوالتیا یې ښیي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر گڼي او بیا وايي چې: دی په ښه طریقه کولای شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورنه مینه والو ته په ښه شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولې. لکه مخکې چې مو یادونه وکړه، اباسين سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره یو تکړه سندرغاړی هم دی، د سندرو ویلو پوره وړتیا لري؛ خو دا چې تر اوسه یې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت یې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنيو کې هم کار کوي ورسره شاعر او ډېکومه کونکی هم دی، نه شي کولای په یو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم محلولېشت به یې ورته جوړ کړی وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زیانېدو له امله د سندرو ویلو ته لاس رسی نه شي کولای. ځوان شاعر طاهر شرر صابې یو ښکلې غزل یې په خپل خوږ اواز او د موسیقۍ په ساز او سرور سره، پوښلی اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سېلاب یې په یو ستر شهرت ونازوه. دا غزل چې شرر صیب: په کوم انداز لیکلی او څه انځور یې پکې نغښتی، سېلاب بیا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په هماغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلبه یې داسې ده، ځواني دې رانه وخوړه لونگه ځوانیمرگه غنم غونډې رېښې مې ړنگه ښځه ځوانیمرگه کله چې خلکو دا سندره واوږېده په زړه کې یې د اباسين سېلاب د دې هنر د پرمختگ لپاره هیلې زیاتې شوې، داسې را تونکی یې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سندر غاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنر مندان یې د دې لومړي قدم په اخیستو ډاډ ورکوي، که دی لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه چې هنر به یې وده کوي، پرمختگ به کوي. او خپلو اهدافو ته به ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې یې د دې هنر په اړه لیدلی وي، تر ډېره به یې تعبیر ته وړنډې شي، حتی پوره به شي. اباسين سېلاب ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوی ځوان دی، واده یې نه دی کړی؛ خو بیا هم په خپل هنر کې د پرمختگ لپاره یې پلار او وروڼه ډاډگېرته ورکوي او تشویقي يې.

نه‌وړۍز مېللمتېزمنښک ټېسل ټه‌نټه‌نؤی بايرنمی، ته‌بټه‌ت بايرنمی، نه‌مگه‌ک بايرنمی، نه‌ته‌ريکته بايرنمی، نه‌ده‌بیات – مه‌ده‌نيته بايرنمی قاتارلق کؤپ مه‌نه‌بلک مه‌ده‌نيته بايرنمی بولؤش سوپټی بېله‌ن، نه‌ک قه‌ديمي شجتماشي مه‌ده‌نيته هادسنسی هېسابلېنډؤ، تۇ دۇنيادا ملاده، قۇربان هېيت، چاغان قاتاريدا سانلېدنغان تۆت چوگ بايرامنښک بېردؤر.

نه‌وړۍز بايرنمينښک شران ۋه تۇران ديارلېردا بېځی يېل بايرنمی سوپټنده تۆتکوزؤلؤۋاقتسغا 2600 يېلدس تاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنی تۆتکوزېدنغان مېلله‌تله‌رنښک نوپۇسی هازر 400 مېليوندىن تاشېدؤ. نورۇز بايرنمی تۆتکوزېدنغان مېلله‌تله‌رده شە‌کېلله‌نگه‌ن نورۇز مه‌ده‌نيستی تاشؤ مېلله‌تله‌رنښک ماددېي مه‌ده‌نيېلېک بېله‌ن مه‌نؤی مه‌ده‌نيېلکېنښک تهره‌ققىياتغا تۈرنکه بولۇپ که‌لمه‌کته.

ټېلمېزده قه‌ديمي ۋه نه‌نټه‌نؤی مېللي بايراملارنښک بری بولغان نورۇز بايرمىنى تۆتکوزؤش تۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، تۆزبېک، تاتار، تاجېک قاتارلق قه‌ديمي مېلله‌تله‌رگه نورتاقۇر.

نه‌جدادلېرمېز قۇياش شېمقادچېلىقى ده‌ۋېرده، ‹‹ قۇياش هارۇندا ئولتۇرغان شلاھ بىزگه كۆرۈندىغىنى هارۇننىڭ چاقى. شلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە تۇتىدۇ. تۇ يەر تېگىدىن تۆتكۈچە جىن – ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ ›› دېگەن ئەپسانىگە شىشە‌نگەن ۋە كېچىسى گۈلخان بېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى داشرە قىلىپ تۇسسۇل ئويناپ، شىبادەت قىلغان. كېيىن شىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شە‌كىللەنگەن.

نه‌وړۍز بېځی يېل بايرىمدؤر. نه‌جدادلېرمېز نورۇزنى قۇتلۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور ته‌نټه‌نە بىلەن تۆتکوزۈشكە ئادەتله‌نگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شە‌مسىيە كالېندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، بېځى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالېندارى بويىچە 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، نه‌جدادلېرمېز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، تۇنىڭغا نورۇز (بېځى كۈن، يىل بېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويعان.

نه‌وړۍز نه‌نټه‌نە بايرىمدؤر. كىشىلەر باھار پەسلىگە تۇلىشىپ، تۇۋغا چىقىش، مال – ۋارائلىرىنى كۆكەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا

كىرىشىشنى ئاۋۋال شى - ئوقىتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق، بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ - ئېدىرلار، دەل - دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتنى زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۈچەت كىتىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز - ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا - ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا دۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىنىسا، داللىلاردا چەۋەندازلار بەيكە، ئوغلاق تارتىشىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز - كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازلار مۇئەللەققە تارلىغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت كاتىنلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت تاللاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۈڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە ياشتىن يەتتىنچە يولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت - مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر « ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا - دالنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۆسسۈل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس - بەستە ئۆسسۈلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان - ئېسەنلىكنى، سالامەتلىكنى، مەمۇرچىلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۈمۈلۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قاپتاپ تۇرىدىغان شائىر - قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا - مۇزىكا، ئۆسسۈل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋە تەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ - ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان ، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان رۇما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 - يىلى تۇغۇلۇپ 92 - يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم)مەشھۇر سىياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)پادىشاھى خەن ۋۇدىغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالى يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى جىڭتەن (ھازىرقى شىئەن)دىن غەربتىكى رۇما ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ.بۇ ئاچا يولىنىڭ بىرى داشاتاننىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ.يۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا شىران ، شىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ.مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولىنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ ئەگرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار ، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، سوغدى ، خارەزىمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپىي دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ شىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسوپوتامىيە (تىراقتىكى دىجىلى ۋە فىرات ۋادىسى). ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول - شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى ، مەدەنىي ، سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھونلار ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن شىران ئارىسىدا ،ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا تۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىمۇ ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا تۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، رومغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مانىسىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن پاللاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىئۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مانىس ئىگىلىگەن ماتىرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) مارتىئۇس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندىكى پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ ئاش مۇنار (بۇ ئاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (ئارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 - يىلىدىن 745 - يىلىغىچە) شەرقىي غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پىچۈي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربكە بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 - يىلىدىن 612 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدىنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 - يىلىدىن 618 - يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭئېغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان ياڭدى پىچۈي تارقىتىش كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىچۈي چاڭئېغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رايوندىكى (تارىمقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيائى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپىغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇرىي مەلۇمات تۇتۇلغان. پىچۈي تونۇلغان ماتىرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن : "داشادىن غەربكە قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، ئۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ ، ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ ، ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ ئالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول - تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ بەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيېۋ ، بۇخارا ، مەزۇندىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپپالىت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ، كىيېۋ (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەۋرىسى بولۇپ ، داشانا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچۈي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقىي تۈركىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشىيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچۈينىڭ "غەربىي رايوندىكى يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىيىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2 . شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا[تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پەلە قۇرۇشنىڭ ئۇزىقىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پەلە قۇرۇشنىڭ ئۇزىقىنى مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجاييا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا تۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۇەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 - يىلى تۇغۇلۇچ 667 - يىلى ئۆلگەن) نىڭ "تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

“تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى” ناملىق ئەسەرگە شۇەنجاڭنىڭ ئېتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى) ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ئۇچايا جاۋغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمىنىڭ ئىچىگە پەلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمىنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پەلەنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۆتەنەدەردىغا ياتلىشىپ مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پەلە قۇرۇشنى خوتەن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۆتكۈندىن چىققان يىپەكتىن شايبى – ئۇرۇن توشۇپ كىيىم – كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پەلە قۇرۇشنى ئۆستۈرۈشكە بول قوپۇپتۇ.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى بايان رىۋايەتى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا روملقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك يولىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر تۇرغان يىپەك يولىنىڭ ئالدىنقى ۋە ئاخىرىنىڭ ئورنىنى بىلمىگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

ياۋروپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن"، "ئاسيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار، سىرسىقلار، سىستىلىكلەر ۋە باشىدايۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبىدا، سىستىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا، سىرسىلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىستىلىكلەر بىلەن ھىندىلار - تا) ئوتتۇرا قىسمىدا باشىدايۇ... سىرسىقلار دۇنيادا ئەڭدىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى، سادىق ئادەملەر، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ. [1]دەپ يازىدۇ. مىلا ھىندى سىرسىقلار توغرىسىدا بەزىگە مەلۇماتى. ئەمەلىيەتتە دەلمۇدەل ئۇيغۇن قىلىدۇ، بۇنىڭدا نەقىقەت قىلىشقا زۆرۈرىمىزغان ئۈچ مىلىم نۇقتا بار. (1)مىلا تېپىتقاندەك، ئىندىستان سىرسىقلار (ئۇيغۇرلار - تا)نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرسىقلار سودا قىلغاندا، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ، بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركىي قەللىرىدە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلىس سۇدانى" ئۇرۇسىدۇ؛ [3] مىلا "سىرسىقلار مالنى قۇملۇققا قويۇپ كەيدۇ. مىلا تېپىتقان قۇملۇق تارىم ئويمانلىقىدىكى قۇملۇق - چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. چۆڭكۈن ئاساسى تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. قۇرغاقچىلىق ئادىتى ساۋدانى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

۱۳

سىرسىلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار – دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى ، سىرسىلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم تىللىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ – ئا) سىرسىلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمىزنىڭ تىللىرىدىن ھىندىستان سىرسىلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەر يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتىر كىيىس (رىم تىللىسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار ، دۆلىتىمىزدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دىمەكچى) نىڭ بۇزۇپ – چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ." [8] پېلىسىنىڭ "تەبىئەت تارىخى"دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەينى – ئىشەرت ، كەيپ – ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرسىلىقلاردىن ئالغان بولسا ، دورا – دەرمەك ، ئۈنچە – ياۋۇتلارنى ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەر يىلى روما بۇلىدىن يۈز مىليون سىسىستىرىكىس (رىم تىللىسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرسىلىقلاردىن سېتىپ ئالدىغان يىپەك ماللار ، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالدىغان دورا – دەرمەك ، ئۈنچە – ياۋۇت ، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يۇنان ئالىمى كىلاۋدى پېتۇلىيىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە ، سىرسىلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئىي شارائىتى ، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرسىلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالى چېگرىسى نامسىز يەر..... شەرقى چېگرىسىمۇ نامسىز يەر. جەنۇبىي بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ." [10] پېتۇلىيىمى ، سىرسىلار دۆلىتىنىڭ تەبىئىي ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرسىلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس () دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋۇستان ۋە ئاسىمىران () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋىتىس دەرياسى بولۇپ ، ئۇكاسىيان () ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.[11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پېتۇلىيىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پېتۇلىيىمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى ماركسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 – يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرقتە سىرسىلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ تەبىئىي ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئىي توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، كەڭتاش ۋە باي. غەربتە سىستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقى بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگرىسى ھىندى ۋە گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز ، يۇللىرى ئىك قىيالىق ئەگرى – بۇگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋىتىس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرسىلەر ئىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراڭ تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، ياۋۇش ، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆزگىلى بولمايدۇ." [12] ماركسىللىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرسىلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا تەلەنەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر – بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى تۇختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى ، يىپەك شىلى (سىرسىلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئورمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىدا ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ شەرقى جەھەتتىن قايسى شەرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرسى ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئورمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر – مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالمايغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقىدىكى تارتۇقچىلىقىدىن ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 – ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "نەسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانىكى ، شۇ چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياپاش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقى بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر بۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى – ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك." [14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى بۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتىمۇ بار : يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇتىنى ۋە ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (يادىكارلىق 40 - بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 - يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بانا - سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۇگۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 - يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 - يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 - يىلى روما ئېمپىراتورى ماركۇس ئاۋرېل (مىلادىنىڭ 161 - يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 - يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەرەك مۇڭگوزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى[تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ ، شايى تاۋار ، دۆردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر ئېلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي روماندىن كەلتۈرۈلگەن كۆچۈكلەر ، قارا تۈلكە موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا روماننىڭ نەسىللىك ئىشلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر ، دورا - دەرەكلەر ، زىۋ - زىننەت بۇيۇملىرى ، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالىماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن ، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى ، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار بېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى ئالدىشى ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىللاسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتورلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دورىلارنى قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ : 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس () "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "يۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پەلە قۇرۇشنىڭ قۇسدىغانلىقىنى بىلمەيتتى".

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانىس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پەلە قۇرۇش ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىس ، قانداق ھەلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئىمپېراتورى ئۇلۇغ پوسستانىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئىمپېراتور بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پەلە قۇرۇشنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوخانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ : "ئىمپېراتور پوسستانىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پەلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومانلىقلار پەلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پەلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسسىسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پەلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۆستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پەلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى ئۆزىمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پەلە قۇرۇشنى يوپۇرماقتىن يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومانلىقلار پەلە بېقىپ ، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوسستان تۈركلەرگە (كونستانتىنوپۇلغا - ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك نەلچىلىرىگە ئاپتور) رومانلىقلارنىڭ پەلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ - تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن".

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسىي سالماقتىن يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پەلە قۇرۇش ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ باغلىنلىقى ، پەلە قۇرۇش ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يەتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن ، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شائىلىق مەدەنىيەت ئارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى ، نەلچىلەر ، سەيياھلار غەربتىن شەرققە ، شەرقىدىن غەربكە مۆكىدەك ئۆتۈشۈپ ئۆراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۆمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا نەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ ئۆراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق تۇۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پەلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى توغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پەلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئىمپېراتورى ئۇلۇغ پوسستان (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئىمپېراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوسستان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پەلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى سىرىسلەر ئېلىدىن توغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنتام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى ، پوسستاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق ئىنتامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرىسلەر ئېلىدىن پەلە قۇرۇشنىڭ ئۇرۇقىنى توغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا تۇرۇنۇپ كەلگەندى. بۇنداق تۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى تۇباتۇنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) ئاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشەلىرىدىنمۇ ياقتراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشەنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشەلەر دېيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئى مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتۇ شىمالى ۋېي خانىدانلىقىنىڭ پايتەختى دانۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا تۇباتۇ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشەنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت توغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ

چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەنزۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتىنىڭ ئاساسلىق يەم – خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەنزۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆسۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدەدىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ، قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئاتار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 – ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇمقۇ ، پىپا ، بالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بېكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسنا بېكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خانلىقىنىڭ پايتەختى تۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسنا بېكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۆرىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۆرىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدزا مۇزىكىسى ، 8. كۆرىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلئاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلئاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلئاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىنىڭ (627 – 649) تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكيامۇنىڭ تېپك سۈرىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۆزىگە ئۆتكەن. چۈنكى يۇچىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (يەنى لىسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولۇمۇ بىمەنلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ، راھىبلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر كۇماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. كۇماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 – يىلى تۇغۇلۇپ 431 – يىلى

ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقىتدا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم ئەلىمانىدا ماخىيانا ۋە خىنايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ شىچىدىن خىنايانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاسامما ئاتىلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنايانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا ئەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ: "ئەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاڭلايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋىيغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا، مۇكەممەل، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پائىسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان بۇۋاش بۇقارالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن (مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 - يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاڭلىغان. ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرىسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384 جىلىدلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىيلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن، پەلسەپە، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ، ئۇلۇغ بۇددىست، پەيلاسوپ، داڭلىق تەرجىمان، ئالانلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 - ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگىلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۇجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىنىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران، ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن تۇرۇن ئالغان ئىدى.